

Галузі порівняльного літературознавства

1. Порівняльне літературознавство – галузь науки про літературу
2. Складники і розділи компаративістики як наукової дисципліни
3. Галузі сучасної компаративістики.

Література

1. Бушмин А. С. Преемственность в развитии литературы. — Л. — Худ. лит., Ленинградское отделение, 1978. — 223 с.
2. Волошина Н. Й. Методика літератури. Проблеми, пошуки, здобутки, перспективи // Українська література в загальноосвітній школі. — 1999. — № 1. — С 2—4.
3. Галич О. А. Теорія літератури: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв; за наук. ред. О. Галича. — К.: Либідь, 2001. — 487 с
4. Жирмунский В. М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. — Л.: Наука, 1979. — 492 с.
5. Наливайко Д. С. Спільність і своєрідність. Українська література в контексті європейського літературного процесу. — К.: Дніпро, 1988. — 395 с

1. У традиційному уявленні порівняльне літературознавство - це галузь науки про красне письменство, яка займається зіставленням еволюційних тенденцій національних літератур, вивченням безпосередніх та опосередкованих взаємин між ними, їхніх подібностей і відмінностей. Згідно з визначенням польського дослідника Генрика Маркевича, порівняльне літературознавство має справу з різноманітними літературними явищами: як окремими творами, їхніми фрагментами чи певними аспектами, так і сукупними комплексами мистецьких творів, як-от творчість письменника, літературний жанр, стильовий напрям тощо; однак на відміну від історіографічного дослідження, яке має монографічний характер, об'єкт порівняльного дослідження є, як мінімум, бінарним, тобто складається з двох співвідносних складових, котрі можуть бути не лише рівновеликими («Нова Елоїза» Руссо і «Страждання молодого Вертера» Гете), а й неоднаковими за обсягом (наприклад, «Пісні Оссіана» Макферсона і французький романтизм), проте мають належати до різномовних літератур чи одномовних, але різнонаціональних

Розвиваючись упродовж останнього півстоліття в напрямі культурології та інтердисциплінарних студій, літературна компаративістика значно розширила свою дослідну царину, охопивши такі зіставні аспекти, як «література й інші мистецтва», «література і фольклор», «чоловіче і жіноче письмо» тощо. Вже у 1961 р. відомий американський германіст і компаративіст Генрі Ремак запропонував розширене визначення:

Порівняльне літературознавство - це дослідження літератури, що виходить поза межі окремої країни, а також вивчення зв'язків між літературою, з одного боку, й іншими царинами знання і свідомості, такими, як мистецтво (наприклад, малярство, скульптура, архітектура, музика), філософія, історія, гуманітарні дисципліни (наприклад, політика, економіка, соціологія), наука, релігія тощо - з другого боку. Тобто це порівняння однієї літератури з іншою або іншими і зіставлення літератури з іншими сферами людського вираження

Паралельно з назвою порівняльне літературознавство в українській мові вживають термін літературна компаративістика (і точніший його варіант літературознавча компаративістика), що походить від лат. *comparativus* - порівняльний. Поширений термін *littérature comparée* (порівняльна література) виник у XVIII ст. у Франції і закріпився як назва наукової дисципліни в середині наступного століття, коли почала формуватися нова наука. Це не означає, що термін був одностайно прийнятий. Навколо нього точилися суперечки, а спроби замінити його на точніший не увінчалися успіхом, і в літературознавстві остаточно утвердилася калька з французького варіанта *littérature comparée*: в італійській мові - *letteratura comparata*, іспанській - *literatura comparada*,

англійській - comparative literature, польській - komparatystyka literacka, японській - hikaku bungaku. Німці вживають розгорнуте й точніше формулювання - vergleichende Literaturwissenschaft (порівняльне літературознавство), або vergleichende Literaturgeschichte (порівняльна історія літератури). Звідси походять відповідники - український (порівняльне літературознавство), російський (сравнительное литературоведение) та білоруський (параунальнае літаратуразнаўства).

Як наукова галузь порівняльне літературознавство виникло з потреби досліджувати національне письменство в поза(між)національному просторі - спершу в культурних контекстах, близьких мовно або географічно, а відтак - у світовому масштабі. Таке порушення кордонів зробило компаративістику, за образним висловом французького вченого Симона Жена, митником, який стежить за переходом книг через «державний кордон» і тримає в полі зору безпосередні та опосередковані взаємини між літературами.

Традиційна проблематика компаративістики зосереджена передовсім у царині міжлітературних зв'язків і взаємодії. Ці зв'язки починаються переважно від безпосереднього впливу одного письменника на іншого. Так, аналізуючи «ліричну драму» І. Франка «Зів'яле листя», жодний дослідник не оминє впливу на українського поета роману Й.-В. Гете «Страждання молодого Вертера». Цей вплив був би виявлений і тоді, якби Франко не цитував у передмові слів Гете «Sei ein Mann und folge mir nicht nach!» («Будь мужньою людиною і не йди моїм слідом!»). Степан Тудор ніде не зазначив, що він був обізнаний з романом Дж. Джойса «Улісс», але сама назва його роману «День отця Сойки» і деякі композиційні особливості вказують на такий вплив. А поеми болгарина Петка Славейкова «Бойка-воєвода», «Милена», «Джерело Білоногої» позначені знайомством із творчою манерою Шевченка. В усіх трьох наведених прикладах міжлітературний зв'язок охоплює різні аспекти: у першому - едейно-філософський, у другому - структурний, у третьому - стильовий, але скрізь він виявляється доволі виразно як наслідок безпосереднього впливу одного твору на інший.

Зазвичай порівняльне літературознавство дефініціюють як вивчення літератури з інтернаціональної перспективи. З методологічного погляду, це зобов'язує залучати до компаративних студій тексти, написані різними (двома і більше) мовами. Однак це не означає, що поза увагою залишаються взаємини внутрішньолітературного характеру, позаяк без порівняльного висвітлення процесів і явищ національної літератури неможливе дослідження її історії. Адже розвиток будь-якого письменства позначений конфліктною зміною літературних епох, коли кожне молоде покоління критично ставиться до спадщини попередників, висуває нові гасла і виробляє власний стиль. Скажімо, українську літературу ХІХ ст. неможливо досліджувати без урахування могутнього впливу на подальший її розвиток спершу І. Котляревського, а відтак Т. Шевченка. З одного боку, ці впливи стимулювали оновлення і збагачення літератури, а з другого - затримували її поступ, бо перетворювалися в жанрово-стильову і тематичну інерцію («котляревщина» як бурлескно-травестійний пласт розважального читива в першій половині століття, епігонство Шевченко-вої манери в пошевченківську епоху), з-під якої важко було звільнитися навіть таким обдарованим митцям, як Павло Білецький-Носенко, Петро Гулак-Артемовський, Пантелеймон Куліш, Юрій Федькович.

А на зламі ХІХ і ХХ століть у кризовій ситуації зламу опинилася спадщина видатних представників класичного реалізму. В цьому контексті була закономірною поява статті Миколи Євшана «Боротьба генерацій і українська література» (1911), пронизаної турботою автора про те, аби українське письменство в добу світоглядно-естетичної переорієнтації не опинилося на узбіччі загальноєвропейського літературного процесу.

Однак у процесі такої переорієнтації, зміни семіозису важливо не втратити національного обличчя літератури, тому первень материнський, автохтонний, за термінологією Ю. Лотмана, часто вступає в суперечність із запозиченим, «імпортованим» елементом, породжуючи внутрішню конфліктність тексту. Зміна семіозису в українській літературі початку ХХ ст. спричинила протистояння не тільки між традиціоналізмом (С.

Єфремов) і модернізмом (М. Євшан), а й усередині українського модернізму - помітно розійшлися позиції «Молодої Музи», відвертіше орієнтованої на космополітичне «мистецтво для мистецтва», і «Української Хати», засади якої можна визначити як національний модернізм.

Наголос на тому чи іншому аспекті літературного процесу залежить від рівня розвитку літератури певної історичної епохи. Період становлення національної літератури характеризується рецепцією і трансформацією різномірних за походженням текстів і мистецьких форм (наприклад, травестія, переклад і переспів у творчості І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Л. Боровиковського, П. Білецького-Носенка та інших зачинателів новочасної літератури). Упродовж свого жанрового і стильового розвитку національне письменство вступає в активний контакт з літературою близьких і віддалених регіонів, не тільки сприймаючи мистецькі цінності, а й постачаючи їх на світовий літературний ринок.

Не заперечуючи можливості порівняльних характеристик у рамках однієї літератури, американські вчені Р. Веллек та О. Воррен стверджують, що порівняльне літературознавство охоплює зв'язок однієї чи кількох літератур, але відзначають суперечність такого розуміння. Бо якщо лише зіставляти різні твори чи досліджувати вплив одного автора на іншого, то обсяг поняття «порівняльне літературознавство» непомірно звужується, якщо ж трактувати предмет цієї галузі як «світову літературу», то обсяг стає зашироким, оскільки поняття «світова література» може означати літературу всього світу (за Гете), або ж надбання світового мистецького досвіду, синтез найвидатніших здобутків.

2. Як наукова дисципліна компаративістика складається з багатьох компонентів, причому різні вчені класифікують їх неоднаково. Дмитро Наливайко [1] виділив кілька класифікацій, але всі вони так чи інакше охоплюють такі проблеми: літературні зв'язки та впливи, аналогії і розбіжності в галузі тематики і проблематики; типологія літературних напрямів і жанрів; національне й інтернаціональне. Крім того, останнім часом набувають актуальності порівняно нові компаративістичні галузі: імагологія, постколоніальні студії тощо. Отож можна виокремити такі основні розділи (дослідні напрями чи галузі) сучасної літературної компаративістики:

- порівняльно-історичне літературознавство (вивчення генетичних і контактних зв'язків);
- рецептивна естетика, зокрема критична рецепція і перекладознавство;
- типологічне дослідження літератури;
- інтертекстуальні студії;
- інтермедіальні студії (міжмистецьке порівняння - висвітлення зв'язків літератури з іншими видами мистецтва);
- інтеркультуральні студії, зокрема постколоніальні студії, а також імагологія (розділ компаративістики, що вивчає образи народів у літературній рецепції інших етносів та регіонів).

Компаративістика ставить собі за мету вивчення літературних явищ (твору чи літературної спадщини письменника, жанру і стилю) через вихід за межі окремого національного письменства. Зіставляючи таким чином національні літератури, компаративістика прагне глибше пізнати як їхні спільні і самобутні риси, так і закономірності світового літературного процесу, проектуючи їх відтак на широкі мистецькі, культурні, історичні, ідеологічні, етнічні контексти минувшини і сучасності. Статус літературної компаративістики, тобто її місце серед інших гуманітарних дисциплін, - питання дискусійне. Традиційний погляд трактує компаративістику як галузь, яка зі своєю методикою і методологією є розділом літературознавства. Жан-Марі Карре, Франк Вольман, Діоніз Дюришин розглядали компаративістику ще вужче - як частину історії літератури. Рене Веллек та Остін Воррен вважали її методологією, тоді як Віктор Жирмунський відносив її до методики, а не методології - це, мовляв, методичний засіб

історичного дослідження, який може бути застосований з різною метою в рамках різних методів.

Літературна компаративістика як наука вивчає явища мистецтва слова шляхом зіставлення їх з іншими подібними явищами в різних національних літературах. Предмет компаративістики – генетичні, генетико-контактні зв'язки і типологічні збіги (аналогії, сходження) в національних і регіональних літературах. Генеральною метою цієї науки є розроблення теоретичних засад і методологічних принципів порівняльного вивчення літератур, а також методики компаративного аналізу літературних текстів. За Д.Дюришиним, порівняльне літературознавство, синтезуючи матеріали окремих національних літератур, сприяє встановленню закономірностей розвитку у вищому міжлітературному плані і спрямоване на відтворення світового літературного процесу. Своїми спостереженнями компаративістика водночас стимулює всебічний й об'єктивний підхід до явищ національної літератури. У цьому – “універсальність” мети цієї науки. Залежно від того, які пріоритети в компаративістиці висуває кожна конкретна держава (її національна наукова “школа”), структура компаративістики може варіювати при розгляді різних національних “шкіл” (скажімо, французької та американської)

3. Сучасна компаративістика має такі галузі: а) теорія і методологія вивчення генетико-контактних зв'язків; б) порівняльна типологія різних рівнів (тематологічний, морфологічний, генологічний, стилів тощо); в) література в системі інших мистецтв і видів духовно-практичної діяльності людини; г) імагологія.

Теорія і методологія вивчення генетико-контактних зв'язків

У сучасній компаративістиці актуальними є питання генетично-контактних зв'язків і типологічних відповідностей у різнонаціональних літературах. Генетичними (від грецького *genesis* — походження, породження) вважаються зв'язки між різними літературними явищами, що мають спільне походження (спільні джерела творів, що належать до різних літератур, рецепція творів із інших літератур, міжнаціональні літературні впливи, запозичення і наслідування; переклади, переспіви тощо) [8, с 172]. Прикладом досліджень генетичних зв'язків є аналіз «мандрівного» сюжету про Дон Жуана в драматичних творах О. Пушкіна і Лесі Українки, започаткований низкою літературознавців (наприклад, О. Білецьким, Н. Крутиковою, О. Костенко, Л. Полушкіною, М. Яценко). Контактні зв'язки (від латинського *contactus* — дотик) — це документально засвідчені взаємини між письменниками і відповідно школами, течіями, літературами. Д. Наливайко так зазначив особливості вивчення контактних зв'язків: «...Мета полягає в документально підтвердженню встановленні, що певний письменник був обізнаний з творчістю іншого письменника і зазнав його впливу, що певний мотив чи герой, особливість жанрової структури твору чи стилю запозичені чи привнесені...» [9, с 39]. Зокрема, у щоденнику Т. Шевченка зафіксовано, що Тарас Григорович слухав у виконанні акторки Піунової «Камінного гостя» О. Пушкіна, «відігріваючи,— за власним визначенням Шевченка, — губернським холодом обвіяну душу». Через деякий час він заніс у щоденник запис про читання М. Щепкіним монологу з «Скупого лицаря» О. Пушкіна [10, с 187, 242]. Н. Волошина вказує на захоплення Т. Шевченка драматургією В.Шекспіра. У творах українського поета ми знаходимо спільні риси з драматургією великого англійця: показ героїв у найтрагічніші моменти життя, створення ситуацій, у яких з найбільшою повнотою проявляються найрізноманітніші риси їхнього характеру, розгортання дії на широкому історичному тлі, прагнення бути гранично правдивим. Доля двох закоханих у драмі «Назар Стодоля» Шевченка певною мірою нагадує долю шекспірівських Ромео і Джульєтти [11, с 21].

Порівняльна типологія різних рівнів

Одним з аспектів зв'язків і взаємодій літератур є наступність у їхньому розвитку. О. Бушмін, досліджуючи цей аспект, звертає увагу на існування «вічних», загальнолюдських проблем і доходить висновку, що далеке минуле може стати навіть актуальнішим за сучасне [16, С 67]. «Вічні» проблеми, які порушувались у творах зарубіжних і українських

письменників минулого, й дотепер не втратили актуальності й гостроти. Погляд на минуле з сучасних позицій дозволяє відкрити нові обрії в дослідженнях цих творів. У процесі вивчення історико-літературної наступності важливо знайти не окремі елементи схожості, а те, що в якійсь мірі характеризує спільність творчих задумів, єдність або близькість ідейно-естетичних принципів. Причому, коли ми маємо справу з творчістю справжніх майстрів, кожний прояв спадковості — це новаторський акт, художнє відкриття. Зворотний бік вивчення наступності літератури — перспективність у методичному плані стверджує Н. Волошина: «Перспективність навчання полягає в тому, щоб заздалегідь підготувати учнів до сприйняття матеріалу в наступних класах. А також у тому, щоб не давати учням занадто рано те, що вони одержать пізніше, коли будуть підготовлені до сприйняття нового матеріалу в наступних класах» [17, с 3]. У процесі вивчення історії всесвітньої літератури порівняльний метод виконує декілька функцій. Він синтезує попереднє конкретно-історичне вивчення окремих національних літератур, узагальнює його результати, виявляє деякі загальні закономірності розвитку літератур, що зіставляються, і їхні відмінності. Водночас порівняльний аспект є вихідним для подальшого вивчення національної специфіки літератур, що порівнюються. Він стимулює увагу до тих явищ і процесів, які в ході ізольованого вивчення однієї національної літератури могли б здаватися другорядними. Лише у процесі багаторазового спостереження вони виявляють своє значення. Зіставлення з іншим національним матеріалом допомагає знайти новий підхід до вивчення деяких важливих явищ або процесів у національних літературах.

Імагологія є розгалуженою системою споріднених дисциплін, що вивчають історичні, культурологічні, соціологічні, психологічні, політологічні аспекти витворених художніх і нехудожніх образів. В соціологію термін «імагологія» запровадив у 1922 р. американець Волтер Ліппман. Окремі дослідницькі напрями вивчають функціонування іміджів у галузях політичної реклами та комерційного маркетингу. В теорії засобів масової інформації імагологією називають філософію мас-медій, котра вивчає публічні образи — тобто організує простір суспільної думки у глобальних масштабах (діяльність іміджмейкерів). Співпрацюючи з іншими спорідненими імагологічними галузями, літературна імагологія обрала доволі конкретний спектр дослідних завдань: намагаючись, певна річ, не випускати з поля зору літературну образність як таку, вона зосередилася на етнічних образах — літературних репрезентаціях інших національних культур. До середини ХХ ст. дослідники вивчали окремі аспекти імагологічної проблематики на межі літературознавства та етнографії, етнопсихології, антропології культури, соціології. У 1950-х роках у французькому літературознавстві виникла дослідницька спеціалізація під назвою «імагологія», присвячена вивченню образів інших етнокультур у національній літературі. Біля початків цієї царини стояли Жан-Марі Карре і його учень та послідовник Маріус-Франсуа Гюйяр. У той час Р.Веллек, котрий займав позиції неокритицизму, не лише висловив сумнів у доцільності зарахування імагології до літературної компаративістики, а й узагалі відмовився визнати її за наукову дисципліну, не вбачаючи жодних відмінностей між нею та соціологічним дослідженням громадської думки або ж, скажімо, етнопсихологією. Зазнавши чимало критики і недоброзичливого ставлення впродовж 1950-1980-х років, літературна імагологія, хоча ще й досі змагається за визнання, тепер перебуває на злеті. Її методологія виводить компаративне дослідження у сферу вивчення міжкультурних взаємин. Наукові зацікавлення зосереджені на актуальних для сучасного суспільства проблемах національної і культурної ідентичності, «деколонізації» тощо. Особливо інтенсивно ця спеціалізація розвивається у Франції та Німеччині. Основні школи європейської імагології очолили Д.-А.Пажо та Г.Дизеринк. Свої порівняльні досліді французький компаративіст Даніель-Анрі Пажо розгорнув у напрямі оновленої *psychologie du peuple* («національної психології»). Його цікавлять взаємні культурні уявлення народів, зокрема образи певного етносу в свідомості й літературі іншої нації («Образи португальців у французькій літературі», 1971), етнічні

стереотипи масової літератури («Від культурних уявлень до політичного міфу – Пригоди Галла Астерікса», 1979), відображення національної психології у компаративістиці («Перспектива дослідження у порівняльному літературознавстві: культурні уявлення», 1981). Французький дослідник всіляко підкреслює вагу імагологічної проблематики для сучасної теорії літературної компаративістики. Провідний бельгійський компаративіст Гуго Дизеринк конкретизував основні поняття й завдання імагології як компаративної дисципліни, котра зосереджена на вивченні колективних уявлень про інші етноси та культури, що й відрізняє її від соціології літератури Р.Ескарпі та рецептивної естетики Г.Р.Яусса й відкриває широке поле для дослідження психологічного підґрунтя національних конфліктів і міжкультурних взаємин. За словами Г.Дизеринка, імагологія не лише стала врешті-решт дослідницькою галуззю *par excellence* всього порівняльного літературознавства, а й спеціальною ділянкою, що обіцяє збудувати міст до інших гуманітарних галузей.

Кафедри порівняльного літературознавства є:

Львівський національний університет ім. І. Франка – кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства, Завідувач кафедри: Микола ІЛЬНИЦЬКИЙ - доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, професор;

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича – кафедра слов'янської філології та порівняльного літературознавства, завідувач кафедри Нямцу Анатолій Євгенович. У Чернівцях сформувалася своя школа компаративістичних досліджень.

Київський національний університет ім. Т. Шевченка – кафедра теорії літератури, компаративістики і літературної творчості, завідувач кафедри Грицик Людмила Василівна – доктор філологічних наук, професор.

Київський університет ім. Б. Грінченка – кафедра української літератури, компаративістики і соціальних комунікацій, завідувач кафедри доктор філологічних наук, професор Ярослав Олексійович Поліщук.

Отже, порівняльне літературознавство - це галузь науки про красне письменство, яка займається зіставленням еволюційних тенденцій національних літератур, вивченням безпосередніх та опосередкованих взаємин між ними, їхніх подібностей і відмінностей. Галузі порівняльного літературознавства дають змогу ширше, глибше і детальніше розібратися у компаративістиці.

Порівняльне літературознавство - це дослідження літератури, що виходить поза межі окремої країни, а також вивчення зв'язків між літературою, з одного боку, й іншими царинами знання і свідомості, такими, як мистецтво (наприклад, малярство, скульптура, архітектура, музика), філософія, історія, гуманітарні дисципліни (наприклад, політика, економіка, соціологія), наука, релігія тощо - з другого боку. Тобто це порівняння однієї літератури з іншою або іншими і зіставлення літератури з іншими сферами людського вираження

Паралельно з назвою порівняльне літературознавство в українській мові вживають термін літературна компаративістика (і точніший його варіант літературознавча компаративістика), що походить від лат. *comparativus* - порівняльний. Поширений термін *littérature comparée* (порівняльна література) виник у XVIII ст. у Франції і закріпився як назва наукової дисципліни в середині наступного століття, коли почала формуватися нова наука. Це не означає, що термін був одностайно прийнятий. Навколо нього точилися суперечки, а спроби замінити його на точніший не увінчалися успіхом, і в літературознавстві остаточно утвердилася калька з французького варіанта *littérature comparée*: в італійській мові - *letteratura comparata*, іспанській - *literatura comparada*, англійській - *comparative literature*, польській - *komparatystyka literacka*, японській - *hikaku bungaku*. Німці вживають розгорнуте й точніше формулювання - *vergleichende Literaturwissenschaft* (порівняльне літературознавство), або *vergleichende Literaturgeschichte* (порівняльна історія літератури). Звідси походять відповідники -

український (порівняльне літературознавство), російський (сравнительное литературоведение) та білоруський (параунальнае літаратуразнаўства).

Як наукова галузь порівняльне літературознавство виникло з потреби досліджувати національне письменство в поза(між)національному просторі - спершу в культурних контекстах, близьких мовно або географічно, а відтак - у світовому масштабі. Таке порушення кордонів зробило компаративістику, за образним висловом французького вченого Симона Жена, митником, який стежить за переходом книг через «державний кордон» і тримає в полі зору безпосередні та опосередковані взаємини між літературами. Традиційна проблематика компаративістики зосереджена передовсім у царині міжлітературних зв'язків і взаємодії. Ці зв'язки починаються переважно від безпосереднього впливу одного письменника на іншого. Так, аналізуючи «ліричну драму» І. Франка «Зів'яле листя», жодний дослідник не оминє впливу на українського поета роману Й.-В. Гете «Страждання молодого Вертера». Цей вплив був би виявлений і тоді, якби Франко не цитував у передмові слів Гете «*Sei ein Mann und folge mir nicht nach!*» («Будь мужньою людиною і не йди моїм слідом!»). Степан Тудор ніде не зазначив, що він був обізнаний з романом Дж. Джойса «Улісс», але сама назва його роману «День отця Сойки» і деякі композиційні особливості вказують на такий вплив. А поеми болгарина Петка Славейкова «Бойка-воєвода», «Милена», «Джерело Білоногої» позначені знайомством із творчою манерою Шевченка. В усіх трьох наведених прикладах міжлітературний зв'язок охоплює різні аспекти: у першому - едейно-філософський, у другому - структурний, у третьому - стильовий, але скрізь він виявляється доволі виразно як наслідок безпосереднього впливу одного твору на інший.